

Ungdom og identitet - et tværfagligt forløb med fokus på selvmordsforebyggelse.

Af: Lektor Karen W Jørgensen og lektor Mette Hind, CVU Jelling, Pædagoguddannelsen

Indledning:.....	1
Rammerne for undervisningen:.....	1
Tilrettelæggelse af undervisningen:	1
Gennemførelse af undervisningen:	2
Undervisningsmateriale/litteraturliste:	3
Anvendt litteratur:	3
Video:	3
Litteratur og foldere som blev vist og omtalt på holdet:.....	3
Foldere.....	3
Erfaringsopsamling, herunder forslag til justeringer:	3
Plan for implementering i egen institution:	7
Afslutning:	8
Bilag : Dag 1. "Modsætninger i den moderne students liv", Mette Bauer, DPT. 4/1996.	9
Gruppespørgsmål	10
Bilag 2: Dag 2. Faktaserien nr.1.2002	11
Ethiske principper:.....	13
Bilag 3. Slutevaluering af Udviklingsprojekt om selvmordsforebyggelse i sundhedsfag/pædagogik.....	18
Bilag 4: Slutevaluering – sammendrag.....	20
Bilag 5: Evaluering af tidsramme i forhold til vores program og i forhold til temaet: selvmordsforebyggelse. .	22
Bilag 6: Kursusbevis	23

Indledning:

Det overordnede mål med udviklingsarbejdet har været at udvikle en skabelon for et undervisningsforløb, som kan blive varigt implementeret på pædagog uddannelserne, således at pædagoger fremover vil blive bedre uddannet til, at se og hjælpe selvmordstruede mennesker. Formålet med udviklingsarbejdet har derudover været at give de studerende på pædagoguddannelsen ved CVU Jelling, viden om temaet selvmord, samt værktøj til at handle i forhold til selvmordstruede mennesker og deres pårørende. Vi har anskuet selvmordsproblematikken i en samfundsmæssig sammenhæng og i sammenhæng med en diskussion af begrebet identitet. Vi forestillede os en læring på flere planer, dels de studerendes egne erfaringer, som unge og dels deres rolle som pædagoger, som hjælpere, i forhold til temaet selvmordsforebyggelse. Desuden skulle der foregå en læring i forhold til selve det at lave et udviklingsprojekt.

Rammerne for undervisningen:

Undervisningen er afviklet over 3,5 uge for et hold af 25 pædagogstuderende som på det tidspunkt gik på 5. semester. De studerende har tidligere i studiet deltaget i et intensivt psykiatriprojekt på 2.semester, dette projekt forløb over 2 uger.

Undervisningen i viden om - og forebyggelse af – selvmord, er forløbet gennem 18 lektioner fordelt på 6 moduler. Afviklet over 5 undervisningsdage. Ved at sammenkoble denne undervisning med den ordinære undervisning i sundhedsfag og pædagogik blev det muligt at der kunne være to undervisere på i alle modulerne.

Tilrettelæggelse af undervisningen:

Vi har tilrettelagt et 18-timers forløb på 5. semester med et enkelt hold. Forløbet er tværfagligt og involverer fagene pædagogik og sundhedsfag.

Mandag d. 16.9.02 kl. 12.05 – 15.20:

Introduktion til projektet

Summøvelser to og to om selvmordstemaet, samt fremlæggelse

Læreroplæg om bl.a. identitet og kulturel frisættelse, ud fra fælles læst tekst

Gruppearbejde ud fra spørgsmål til teksten

Fælles opsamling

Tirsdag d. 17. 9.02 kl. 8.05 – 11.20:

Læreroplæg om selvmord, forebyggelse af selvmord samt præsentation af

Antonovskys sundhedsfremmetanker, ud fra fælles læste tekster

Diskussion af teksterne

Film om forebyggelse
Diskussion

Mandag d. 23. 9. 02 kl. 12.05 – 15.20:

Gæstelærer Rasmus Meelby fra "Ungekontakten", København

Rollespil i grupper med brug af video/gruppearbejde ud fra en case story

Tirsdag d. 24.9.02 kl. 8.05 – 11.20:

Opsamling af mandagens gruppearbejder

Fremvisning af videoklip fra én af gruppernes rollespil

Diskussion af rollerne som henholdsvis hjælper og hjælp-modtager

Læreroplæg om brug af kunstterapeutiske metoder, bl.a. i det selvmordsforebyggende

Arbejde

Diskussion og opsamling

Fredag d. 27.9.02 kl. 10.05 – 11.20:

Evaluerings

Gennemførelse af undervisningen:

Den første dag startede med en introduktion til det samlede program, og derefter en summøvelse, hvor de studerende to og to talte om deres forhold til temaet selvmord. Herefter blev artiklen "Motsætninger i den moderne students liv" af Mette Bauer gennemgået og diskuteret i grupper. De studerende havde fået teksten udleveret til gennemlæsning en uge før.

Den anden dag fortsatte vi med et læreroplæg om sundhedsfremme med udgangspunkt i de tre tekster, som blev udgivet af Vejle Amt i 2002, samt nogle informative pjecer fra Center for selvmordsforskning. De studerende havde læst materialet hjemme fra. Vi så endvidere filmen "Det tavse råb", som viser hvor vanskeligt det kan være at hjælpe en selvmordstruet ung.

Den tredje dag blev gennemført ugen efter, hvor man startede dagen op med en gæstelærer, som selv har mistet sin far pga. selvmord. Vores plan var, at der skulle arbejdes med rollespil på 3.dagen, men de fleste studerende var meget utilbøjelige til at benytte denne arbejdsform. De fleste grupper arbejdede således med en case story, mens en enkelt gruppe lavede rollespil og fik afprøvet både rollen som selvmordstruet og som hjælper/pædagog. Rollespillet blev optaget på video..

Den fjerde dag fik de studerende et foredrag om kunstterapeutiske metoder som kan anvendes i pædagogisk arbejde. Af tidsmæssige grunde kunne vi ikke lave kunstterapeutiske øvelser med de studerende, som først påtænkt.

Den 5. dag havde vi 2 timer til at runde forløbet af, og de studerende skrev en sidste evaluering.

Undervisningsmateriale/litteraturliste:

Anvendt litteratur:

Anneberg, Inger: Sorgen ved selvmord (2002), Høst og søn (s.167-174).

Bauer, Mette: Modsætninger i den moderne students liv I: DPT.4/1996

Oudshorn, O.Karin (red.): Tre hovedoplæg fra konferencen om forebyggelse af selvmord og selvmordsforsøg i Vejle Amt, (2002), Sundhedsforvaltningen, Vejle amt (alle deltagere modtog et gratis eksemplar fra Vejle amt).

Zøllner, Lillian: Definitioner på selvmord, Faktaserien nr.1, samt Unges selvmordsforsøg og selvmordstanker, Faktaserien nr.2, (2002) Center for selvmordsforskning (hver deltager på holdet fik et gratis eksemplar. af begge pjecer).

Video:

- "Det tavse råb"

- optagelse af en gruppe på holdet som spiller rollespil

Litteratur og foldere som blev vist og omtalt på holdet:

Andersen, Ingelise : Børn i sorg (2000) Danmarks Lærerforening, kan bestilles på Tel.:33696300.

Sundhedsstyrelsen: Forslag til handlingsplan til forebyggelse af selvmordsforsøg og selvmord i Danmark (1998) samt Færre selvmordsforsøg og selvmord, perspektiver for indsatsen (1999). Tel.: 33379228, her kan planen bestilles.

Foldere

Rådgivningen Ungekontakten, København, ved forældres sygdom eller død, tel.:35424300

Fem minutter i tolv, krisekontakt for selvmordstruede, tel.:70275112, Horsens.

Erfaringsopsamling, herunder forslag til justeringer:

De studerende har afleveret en evaluering dag for dag, et forventnings- og personligt mål - papir samt en slutevaluering. Vi har selv ført en logbog i undervisningsforløbene. Til slut har vi lavet både en kvantitativ og en kvalitativ vurdering af slut evalueringsskemaerne. Desuden har vi vurderet forløbet ud fra de i startfasen opstillede succeskriterier.

Vi vil i det følgende reflektere over tilrettelæggelsen og gennemførelsen af vores undervisning af et hold pædagogstuderende på 5.semester i efteråret 2002. Vi vil fremhæve situationer og initiativer, som vi har været særligt optagede af, enten fordi de var vellykkede eller fordi de ikke fungerede særlig godt. Vi vil bl.a. diskutere vores pædagogiske og metodiske overvejelser. Vi vil diskutere mulige årsager til at det gik som det gik.

Vores planlægning af undervisningsforløbet var præget af engagement og mange gode ideer. Vi var hurtigt enige om at arbejde ud fra et tema frem for bare at se på selvmord og selvmordsforebyggelse i al almindelighed. Vi valgte at se på en bestemt målgruppe, nemlig unge, og temaet var de samfundsmæssige og psykologiske forhold, som gør unge særligt sårbare i dag.

Den teoretiske referenceramme var hovedsageligt Mette Bauers artikel (DPT.4/96).

Dels var det relevant, fordi der samtidig med et fald i det samlede antal selvmord er en stigning i antallet af selvmordsforsøg blandt unge og især de unge piger, og dels fordi vores studerende gennemgående er unge og ca.90% af dem er kvinder. Vi forestillede os, at mange ville kende til temaet af egen erfaring eller fra bekendte, at nogle måske endda selv havde forsøgt selvmord eller havde nære venner og bekendte, som havde forsøgt, eller måske var døde pga. selvmord.

Da pædagogstudiet er en generalistuddannelse, hvor den pædagogstuderende skal forholde sig til mennesket fra vugge til grav, vurderede vi, at et forløb på 18 undervisningstimer måtte være

passende. Dilemmaet er altid, at der er for få timer – næsten uanset, hvilket tema eller fag, det drejer sig om.

Vi blev meget optagede af projektet i idéfasen, hvilket resulterede i mange ideer og temaer, som vi fandt vigtige at inddrage. I planlægningsfasen måtte vi erkende, at det var nødvendigt at udelade flere temaer.

Vi fordybede os i litteratur om emnet: bl.a. Inger Anneberg: Sorgen ved selvmord samt Karin Oudshorn (red.): Tre hovedoplæg fra konferencen om forebyggelse af selvmord og selvmordsforsøg i Vejle Amt. Fordybelsen resulterede i, at vi måtte revurdere vores oplæg til projektet og indse, at med 18 timer kan hverken undervisere eller studerende forholde sig til flere temaer end selvmord, f.eks. måtte en ide om at gøre brug af Marte Meo metoden helt opgives. Ligeledes blev undervisning i kunstterapi kun til en introduktion til kunstterapi.

I forberedelsesfasen blev vi klar over, hvor følsomt emnet er, og at det krævede, at vi gav de studerende mulighed for fordybelse og eftertænksomhed.

Under vores forberedelse blev vi opmærksomme på vigtigheden af, at de 18 timer ikke skulle spredes over hele efterårssemestret, da et tema som selvmordsforebyggelse kræver koncentration, indlevelse og ofte vil resultere i overskridelse af grænser, derfor er det vigtigt, at der er en vis kontinuitet. Vi ønskede 18 timer i løbet af to uger, hvilket desværre ikke kunne lade sig gøre skemateknisk. I løbet af knap 3½ uge gennemførte vi forløbet.

Det lykkedes os at have det samme lokale hver gang, men det kunne ikke lade sig gøre at "erobre" det (hænge op fra gang til gang), da stedet blev brugt af andre undervisere og studerende i den mellemliggende periode.

Forløbet lå i 5. semester – det sidste semester med fagundervisning – og det viste sig at være godt. De studerende har en basisviden og har været ude i to praktikker og skulle derved have mulighed for at reflektere, diskutere, analysere i forhold til de mange problematikker, der opstår, når man arbejder med selvmordsforebyggelse.

Da der formodentlig generelt blandt de studerende er flere, der har haft selvmord meget tæt inde på livet, er det vigtigt, at undervisning i selvmordsforebyggelse ligger i slutningen af uddannelsen, hvor den studerende på studiet har forholdt sig til bl.a. kriseteorier og derved erhvervet sig kompetencer og en del "redskaber" til at takle ny viden.

Vi var hurtigt enige om, at vi foruden vores teoretiske tilgang til emnet, også ville gøre brug af videoen "Det tavse råb" og gerne ville have en gæstelærer, der havde en anden og mere erfaringsmæssig tilgang til emnet end os. Vi kontaktede derfor Ungekontakten i København og kom i kontakt med Rasmus Meelby, hvis far havde taget sit eget liv. Rasmus tog de studerende med storm!

Evalueringerne bekræftede os i, at de studerende var glade for valget af temaet unge og selvmord. De var ligeledes godt tilfreds med de valgte tekster samt "Det tavse råb", som vi så sammen. Filmen var med til at vise, hvor svært det kan være at gøre "det rigtige". De studerende udtrykte interesse for de få timer, vi anvendte til en præsentation af, hvordan kunstterapeutiske metoder kan anvendes i det pædagogiske arbejde, bl.a. også i det selvmordsforebyggende arbejde.

Vores metode gik ud på at arbejde med temaet forebyggelse af selvmord på flere forskellige niveauer: et teorifagligt niveau, hvor der blev arbejdet ud fra tekster, et mere praksisorienteret niveau, hvor man forholder sig til 'hvordan', til handleaspektet, som da vi så filmen "det tavse råb".

Der har også været elementer af undervisningen, hvor fokus var på den personlige oplevelse, som f.eks. da vi hørte Rasmus Meelby's foredrag.

En del af vores pædagogiske overvejelser handlede om, at de studerende også skulle lære sig selv bedre at kende i forhold til temaet. Dette skulle bl.a. ske ved hjælp af pararbejde, gruppearbejde og rollespil. Vores overvejelser bygger på den forståelse, at man kan støtte og hjælpe mennesker i en vanskelig livssituation, hvis man har mestringsstrategier, der gør, at man også kan hjælpe sig selv i lignende situationer.

Vi arbejdede hele tiden tværfagligt, så temaet blev belyst ud fra flere forskellige faglige vinkler. Vi undgik en isolering af selvmordsfænomenet som enten psykologisk eller samfundsmæssigt bestemt

I forbindelse med vores planlægning talte vi også om vores eget personlige kendskab til temaet, mennesker vi havde kendt som var døde pga. selvmord. Jeg tror det er en vigtig proces, inden to lærere går i gang med at undervise i et så følelsesladet tema, at de selv får talt om egne følelser og erfaringer på området. Måske skulle vi endda have gjort mere ud af denne fase.

I vores udgangspunkt havde vi forestillet os, at undervisningsforløbet skulle lægge op til læreprocesser på flere niveauer, nemlig:

1. En øget viden om selvmord, redskaber til at forebygge selvmord og en øget evne til at se hvornår et menneske er selvmordstruet.
2. En indsigt i hvordan man kan lave et udviklingsarbejde
3. En forståelse af hvordan to fag, i dette tilfælde sundhedsfag og pædagogik, kan bruges i en tværfaglig sammenhæng.

Vores erfaring fra undervisningsforløbet blev at punkt 1. er så stort, væsentligt og vedkommende for de studerende, at de slet ikke kan rumme de to andre erkendelsesniveauer og heller ikke var interesserede i det. Temaet optog dem alle meget stærkt og påvirkede også alle følelsesmæssigt. Når forløbet skal gentages vil vi foreslå, at man koncentrerer sig om det ene niveau, om en øget viden og forståelse af selvmordsproblematikken.

Vi har oplevet det som overordentligt vigtigt at være to lærere på i hele forløbet. Når den ene har undervist har den anden koncentreret sig om, at fornemme stemningen på holdet. En af de studerende valgte at fortælle os og holdet, at hun havde mistet sin far pga. selvmord og en anden studerende fortalte om perioder, hvor hun havde følt sig selvmordstruet. Således var der mange stærke følelser i rummet undervejs i forløbet. Vi understregede, at man endelig ikke skulle fortælle mere end man brød sig om, at alle skulle vide.

En to-lærerordning kan sikre, at der ikke sker uprofessionelle grænseoverskridelser. Jeg vælger at udtrykke mig således fordi, det er ikke muligt og heller ikke ønskeligt at undgå grænseoverskridende erfaringer i et vist omfang, men det skal foregå på en professionel måde. Samtidig betyder en to-lærerordning også, at de to lærere skal have tid til at gennemgå logbogen sammen og til at dele egne oplevelser af forløbet undervejs i processen. Dvs. at det er kun positivt med en to-lærerordning, hvis de pågældende to lærere er parate til at arbejde meget tæt sammen. De skal kunne give hinanden både positiv og negativ kritik og de skal kunne stå sammen. Dette indebærer at en ledelse ikke bare kan sætte to tilfældige lærere på skemaet til at gennemføre dette element i uddannelsen, der skal både være en faglig og en – ja kan jeg kalde det for en emotionel? – konsensus mellem de to.

Jeg har valgt at inddrage vores succeskriterier i denne refleksion over planlægningen og undervisningen, da de fungerede som en form for dagsorden for hele forløbet. Succes kriterierne skulle være en hjælp for os i vurderingen af udviklingsarbejdet. Vi kunne bedre evaluere forløbet

når vi havde nogle præcise og detaljerede mål forestillinger. Vi havde forstået Center for Selvmordsforskning således, at de var interesserede i en grundig dokumentation af forløbet, så det var også med i vores betragtninger.

Vores første succeskriterie handlede således om, at kunne dokumentere forløbet, hvilket vi kan, både med evalueringer, logbog og en videooptagelse.

Det andet succeskriterie var, at forløbet skulle kunne gentages af andre, og det kan det formodentlig, men vi kunne godt tænke os selv at gentage det for så at blive bedre i stand til at vurdere, hvilke problemer var knyttet til det faglige indhold og hvilke til personkonstellationer og andet. Det er ikke muligt at vurdere ud fra et enkelt forløb, men selve det faglige materiale og programmet som sådan kunne godt gentages af andre med lignende faglige kompetencer. Vores tredje kriterium blev besvaret positivt af samtlige i slutevalueringen, alle sagde, at de havde fået en dybere forståelse af, hvordan man kan hjælpe en selvmordstruet person som professionel pædagog.

Det fjerde succes kriterium blev ikke opfyldt, her ønskede vi at de studerende skulle få en øget forståelse af de involverede fag, sundheds fag og pædagogik, i en tværfaglig sammenhæng. Ligeledes var det femte succes kriterium skudt over mål, nemlig læring om hvordan man kan lave et udviklingsprojekt.

Det sjette succes kriterium blev opfyldt, de studerende skrev i evalueringen, at de oplevede at have fået en større åbenhed og selvforståelse i forhold til emnet selvmord.

Det syvende succes kriterium blev også opfyldt, nemlig personlig udvikling og positivt samarbejde mellem såvel de to lærere som mellem lærerne og de studerende. Dog var der også af og til gnister i luften mellem lærerne og nogle af de studerende.

Allerede den første dag i udviklingsprojektet oplevede vi en hvis modstand blandt flere studerende, da vi gennemgik programmet og det fremgik, at vi havde planlagt rollespil samt videooptagelser som en vigtig del af forløbet. Bortset fra disse punkter var der en stor interesse og begejstring for programmet.

Vi havde sendt programmet elektronisk ud til de studerende i god tid, men af tekniske grunde havde de ikke modtaget det. Dvs. de så programmet for første gang den dag vi startede. Vi lagde heller ikke op til en egentlig diskussion af programmet, da vi jo kun havde 18 timer til rådighed til projektet syntes vi ikke der var basis for, at bruge tid på lange indholdsdiskussioner. Der var tale om en præsentation af programmet, som man kunne kommentere eller stille spørgsmål til.

Næste dag var der en endnu mere massiv modstand i forhold til at skulle spille rollespil. Jeg argumenterede for denne form for bearbejdning af emnet ud fra, at de som pædagoger vil møde selvmordstruede mennesker, så det er vigtigt at lære sig selv bedre at kende i forhold til problematikken. De studerende er vant til rollespil i forskellige sammenhænge i uddannelsen, f.eks. når man skal øve sig i personalesamarbejde eller samtaler med klienter med særlige problemer, en øvelse i at kunne arbejde professionelt også i følelsesladede situationer. Nogle studerende blev direkte aggressive over mine udtalelser om professionalisme og mente, at jeg dermed påstod at de ikke var professionelle.

Vi nærmede os slutningen af timen. Næste gang vi skulle være sammen skulle vi først møde en foredragsholder, som ville fortælle om sine erfaringer, følelser og samlede situation, da hans far begik selvmord. Efter foredraget var planen at vi skulle arbejde med rollespil ud fra en case. Min kollega som stod for kontakten til den unge foredragsholder blev bekymret for om hele holdet ville møde op i dårlig stemning til foredraget pga. vores uenighed om rollespil. I denne situation

skete der noget i retning af splitting, jeg blev den onde lærer som ikke ville give de studerende hvad de ønskede og min kollega blev den mere forstående og forsonende. Bagefter følte jeg mig meget dårligt tilpas og bad en anden kollega om at give mig lidt supervision. Min kollega havde telefoneret flere gange med vores foredragsholder, som for første gang skulle ud og holde foredrag i en seminarisammenhæng, hvilket gjorde det ekstra vigtigt, at han fik en god oplevelse. Desuden kunne vi ikke betale ham, da han som repræsentant for en frivilligforening ikke måtte modtage penge, men vi kunne købe en gave til ham. Han ønskede sig hverken alkohol eller blomster, men der i mod nye strenge til sin guitar, hvilket han fik.

I denne situation var det let at spille de to lærere ud mod hinanden og skabe en splittingsituation. Jeg talte med min kollega om min oplevelse af situationen og det lykkedes os at få den bearbejdet på en positiv måde. Vi skrev et brev til de studerende om, at de som ikke ville spille rollespil kunne lave et gruppearbejde ud fra den samme case. Man fik også tilbudt at lave et rollespil som fokuserede på kontakten med de pårørende, f.eks. en søster til den der havde begået selvmord i stedet for at inddrage den selvmordstruede selv. Flere på holdet mente at det kunne være følelsesmæssigt for belastende, at leve sig ind i den selvmordstruedes situation. Vi diskuterede forskellen på empati og identifikation, men der var stadig mange, som var angst for opgaven. Andre mente at det var for uvirkeligt og bare ville ende i pjat.

Vi må nok erkende, at en direkte konfrontation med temaet, som forekommer i rollespil sandsynligvis er et problemfelt, som vi må tage stilling til på ny. Da vi mødtes med holdet igen, efter formiddagens foredrag ,var der nogle få studerende, som havde valgt at blive væk. Senere læste vi i evalueringerne, at det var i protest mod det forestående rollespil.

Foredraget havde gjort et meget stort indtryk på os alle sammen, og det var ikke helt nemt at skifte om til noget andet, måske skulle vi have valgt at diskutere og samle op på foredraget i stedet for at lave gruppearbejde og eller rollespil denne eftermiddag? De senere evalueringer giver udtryk for, at det var spændende og lærerigt at arbejde med case og for en enkelt gruppes vedkommende med rollespil. Samtidig havde de fleste haft behov for bare at have tid til at samle op på foredraget. Vores foredragsholder blev en helt på holdet, alle havde lært meget af hans beretning.

Det er en kunst at skabe balance mellem indlevelse og distance på dette emotionelle område. Man kan sige, at vi var på en rejse som hele tiden bevægede sig mellem regression og progression i Thomas Ziehe - forstand. Vi oplevede imidlertid at case arbejdet var en vigtig læreproces, hvor de studerende blev konfronteret med sig selv som professionelle hjælpere.

Plan for implementering i egen institution:

Som udviklingsgruppe mener vi ideelt set at: "forløbet bør implementeres i uddannelsens 5. semester, når de studerende bl.a. har lært om krise teorier i psykologi undervisningen. Vi forestiller os, at et psykiatri projekt som i forvejen er placeret på 2. semester kunne udvides med 18 lektioner placeret på 5. semester. "

Idet 18 lektioner repræsenterer en lærerarbejdstid på 42 timer ved "ene undervisning" og 84 timer ved en "tolærerordning" pr hold (der er 8 hold pr årgang) , skal der ske en prioritering af, om dette projekt skal nyde fremme i forhold til andre projekter på uddannelsen. Der skal endvidere ske en vurdering af hvorvidt undervisningen i dette emne kan gives på meningsfuldt på en mindre ressourcekrævende måde.

Udviklingsgruppens indstilling har således været drøftet i studieordningsudvalget for CVU Jellings pædagoguddannelse. Det er et udvalg bestående af ledelsen, repræsentanter for lærere og studerende. Studieordningsudvalget har tilkendegivet at emnet "Forebyggelse af selvmord" bør implementeres i uddannelsen, men så længe at emnet falder uden for kravene i

uddannelsesbekendtgørelsen må det ske i en modificeret form i forhold til udviklingsgruppens indstilling.

Studieordningsudvalget har haft spørgsmålet til drøftelse i det samlede lærerråd. På baggrund af de pædagogiske drøftelserne der, vil studieordningsudvalget udarbejde en endelig indstilling om implementering i relevante fag med virkning fra 2004.

Afslutning:

Dette har været et forsøg på at fange nogle af de vigtigste erfaringer, som vi gjorde os i denne 18-timers proces. Det har været spændende at være i gang med dette udviklingsarbejde og vi har alle, både lærere og studerende fået et dybere kendskab til temaet selvmord og hvordan man som professionel pædagog kan være med til at forebygge selvmord, - eller i alle tilfælde være en hjælp til at gøre et kvalificeret forsøg.

Bilag : Dag 1. "Modsætninger i den moderne students liv", Mette Bauer, DPT. 4/1996.

Vi har valgt denne tekst, fordi den peger på nogle samfundsmæssige forandringer, som er med til at gøre unge mere sårbare end de har været før. Artiklen kan skærpe vores opmærksomhed på unges situation i dag, herunder også den øgede tendens til selvmordsforsøg blandt de 15-19 årige piger.

Artiklen har såvel en samfundsfaglig sociologisk vinkel som en psykologisk faglig vinkel. Vi ser på de unges situation gennem såvel psykologiens som sociologiens briller. Fagene sociologi og psykologi er elementer i pædagogikken, når vi beskæftiger os med området **undervisning, uddannelse og opdragelse**. I Bauers artikel beskæftiger vi os i høj grad også med pædagogik.

Bauer skriver ikke om selvmord eller selvmordsforsøg, men om de generelle modsætninger i unges liv i dag, som i deres yderste konsekvens kan føre til selvmord eller selvmordsforsøg.

De 4 små case stories peger på, at der er tale om helt almindelige studerende. Deres problemer bunder især i et lavt selvværd. Bauer kalder deres problemer for: Udviklingsproblemer og kriser, som er knyttet til de almene udviklingsbetingelser i vores samfund i dag.

For at forstå de unge bliver vi også nød til at forstå den samfundsmæssige udvikling som finder sted i lynets hast lige nu.

Selvrefleksion.

Bauer refererer til Giddens som siger, at det væsentligste krav til det moderne menneske i dag er evnen til **selvrefleksion**.

Hvad er det unge er nød til at reflektere over? Brainstorm...

-hvordan skal jeg se ud, hvordan skal jeg være, hvad skal jeg vælge....

Valget er blevet et grund livsvilkår.

Kulturel frisættelse

Som I ved taler T.Ziehe om kulturel frisættelse, et begreb der dækker denne situation, hvor traditioner, normer og værdier er i opløsning. Der stilles store krav til den enkelte form af tilpasning til stadigt skiftende og nye krav, - til omstillingsparathed.

Refleksivitet

"Kravet om refleksivitet i det moderne liv strækker sig helt ind i det enkelte menneskes inderste og bliver til, hvad Giddens kalder et refleksivt projekt" (Bauer,s.5)

Det refleksive projekt handler om at mestre ikke bare de aktuelle krav, men også at være parat til de mange fremtidige forandringer.

Refleksiviteten øger usikkerheden om hvad der er sandt og rigtigt. Viden bliver konstant revideret. Tvivl er et af de nye livsvilkår. Dette vilkår fører til en stadig bevægen sig frem og tilbage mellem regression og progression, på den ene side ønsket om at vende tilbage til "de gode gamle dage" og på den anden side begejstringen over ikke at vide hvad morgendagen vil bringe, at "alt er muligt" på godt og ondt.

Identitet.

Er ikke længere, som vi plejede at opfatte det, en konstant størrelse, i dag må vi alle på et livslangt identitetsarbejde. En identitet kan forkastes og udvikles undervejs. Dette kan føre til en følelse af tomhed.

Subjektivering og selv

Bauer beskriver hvordan udviklingen af vores samfund i retning af en øget subjektivering er med til at ændre sindslidelsernes mønster i samfundet. Subjektiveringen er progressiv og positiv i den forstand at den åbner op for en antiautoritær og kritisk holdning, men på den anden side "indsnævrer den ens erfaringshorisont til ens egen navle. Den enkeltes lyster, følelser og behov Bliver altings endelige forklarings og begrundelsesinstans".

I dag ser vi sjældent de klassiske neuroser i rendyrket form, der er en tendens til at problemerne har flyttet sig fra de ødipale konflikter/ den ødipale periode, hvor følelsen skyld stod i centrum til den før ødipale periode og til følelsen skam, som knytter sig til hele personens billede af sig selv, til selvet. Ikke til handlinger eller tanker om handlinger, som i den ødipale periode, hvor drengen f.eks. følte skyld over, at han gerne så sin far død, så han kunne have sin mor for sig selv. I dag er der tale om en diffus identitet.

Det vi kan se er, at de typiske psykiske lidelser giver et billede af tendenser i hele befolkningen, og at tendenserne i dag er en generel usikkerhed på sig selv.

(læs citat af Erikson (Bauer,s.7)).

Bauer starter sin artikel med et citat om, at vi alle ønsker at være specielle, men at vi også har behov for at passe ind i samfundet. Netop denne modsætning er karakteristisk for unge i dag. MEH/Pilotprojekt/2002.Projektdag 1. d.16.9.02

Gruppespørgsmål

Diskuter flg. spørgsmål, dels med udgangspunkt i Mette Bauers artikel "Modsetsninger i den moderne students liv" og dels i jeres egne erfaringer som unge og pædagogstuderende. Inddrag evt. Lilian Zöllner's pjece "Unge selvmordsforsøg og selvmordstanker".

1. På hvilken måde har den kulturelle frisættelse indflydelse på de unges selvværd?
2. Hvordan påvirker det selvværdet, at være uddannelsessøgende (se evt.s.10-11)
3. Hvordan skal begrebet forventningsekspllosion forståes (se evt.s.6)?
4. Hvad menes der med, at der er brug for meditation og eftertanke i den moderne students liv (se evt. s.14)? Og er det det ,der er brug for?

I har 45 min. til diskussionen. I bedes skrive de vigtigste punkter i jeres diskussion ned . Referatet afleveres til Karen eller Mette.

Bilag 2: Dag 2. Faktaserien nr.1.2002
Center for selvmordsforskning.

Definition af begrebet selvmord:

"handling, hvorved man forsætligt berøver sig selv livet".

WHO's definition af selvmord:

"en handling med dødelig udgang, som afdøde, med viden eller forventning om et dødeligt udfald, havde foranstaltet og gennemført med det formål at fremkalde de af den afdøde ønskede forandringer".

Tre indlæg fra Vejle Amt:

Lillian Zøllner:

At bide livet i låret – trods alt.

Ida Koch:

Spørg – hvis du vil høre svaret.

Karen Schousboe:

Hvordan undgår vi at tage livet af os selv – og skal vi det?

Læs Benny Andersens digt.

Have livsmod – eller tåle-mod –dvs. mod til at turde tåle de lidelser eller hindringer, livet byder på.

Hvad er det , der gør, at tanken om selvmord end ikke strejfer nogle mennesker, selv når livet viser sig fra den allermest ubønhørlige side?

Hvorfor er der nogle, som trods ydmygelser, lidelser og smerte, håbløshed og meningsløshed alligevel aldrig får tanken om at afslutte livet, mens mindre hindringer på livsbanen kan forårsage selvmordstanker hos andre?

Hvem snakker de unge med, når livet gør ondt? Hvilke relationer har de at trække på? Hvad får dem til at bide livet i låret?

livsstil

Omgivelserne, dvs.

Levekår

Følelse af sammenhæng – Jørgen Frantz Jakobsen: "Thi livet giver mere end det tager"

Tåle –mod. Modet til at turde tåle den modgang, livet byder på.

Tåle-mod udvikles og styrkes gennem barndom og ungdom.

A.Antonovsky:

"Sundhed handler om livsmod og livsglæde baseret på følelsen af at kunne håndtere de situationer, man befinder sig i".

Overhead med Antonovsky: følelse af sammenhæng.

Det er karakteristisk for samfundet, at hjælpen til den sårbare er blevet:

- Professionaliseret
- Specialiseret
- Rationaliseret
- Teknificeret
- Institutionaliseret
- Videnskabeliggjort

Nærheden er stærkt reduceret.

Vi søger i stigende omfang eksperthjælp. Vi tvivler på, om `vi gør det rigtige`.

Den unge har behov for nærhed, omsorg og hensyntagen, hvis tallene for selvmordsforsøg og selvmord skal mindskes.

Den nærhed er at finde hos den voksne, som er etisk bevidst om sin mulighed for at hæmme eller fremme den andens livsudfoldelse.

Citat af K.E.Løgstrup s. 11.

At bide livet i låret – trods alt.

Trods alt – dertil knytter sig håb.

Håb er en central faktor i relation til selvmordsforebyggelse.

Begrebet håb er ikke en naturvidenskabelig eller medicinsk term.

Håb kan ikke kvantificeres, ordineres eller doseres – men måske nok beskrives.

Læs side 12 : Håb i skikkelse af dyr.

At begå selvmord er omgærdet af mange etiske overvejelser.

Det enkelte lands hverdagsprog giver mulighed for at afspejle samfundets prioritering af etiske principper, holdninger og værdier, når det gælder selvmord og selvmordsforsøg.

Et lands sprog tydeliggør samfundets prioritering af, hvad der er rigtigt og forkert.

Eksempel: abort, svangerskabsafbrydelse, fosterdrab.

Eksempel: aktiv og passiv dødshjælp – selvmord, assisteret selvmord.

I Danmark har vi etisk råd.

Etiske principper:

- retten til at bestemme over sit eget liv
- menneskelivets ukrænkelighed
- det enkelte menneskes værd
- mennesket bør ikke forårsage lidelse

Det enkelte menneske lever ikke bare alene. Vi er henvist til hinanden, vi har noget af et andet menneskes liv i vores hånd.

Vi fremmer eller hæmmer hinandens liv, andre mennesker kan være vores livslykke eller tragedie. Som følge heraf fremkommer fordringen om at tage vare på den andens liv, hvilket indebærer at forebygge selvmord og selvmordsforsøg.

Kulturelle aspekter og normer.

I forskellige kulturer anses `rigtigt og forkert` forskelligt.

Men respekten for liv er et af de universelle etiske principper, som nævnes først i menneskerettighedskonventionen.

Hvert land har sine egne strafferegler og love – og nogle dødsstraf.

Begreber skam og skyld må sammen med begrebet håb inddrages i det selvmordsforebyggende arbejde.

En indgang kunne være at lytte til, hvordan hverdagsproget i den enkeltes kultur definerer selvmord.

Udviklingsarbejde: selvmordsforebyggende undervisning på grunduddannelserne
PROGRAM FOR 00C, 5 SEM., D.27.9.02 kl.8.05-9.30
SLUT EVALUERING

1. Litteratur til emnet selvmord og telefonlinjer for selvmordstruede
2. Videoklip fra Rasmus foredrag samt fra gruppearbejde
3. individuel udfyldelse af evalueringsskema
4. vores succeskriterier
5. implementering af et lignende forløb i uddannelsen
6. mundtlig evaluering
7. kursusbevis

Succes kriterier

1. at kunne dokumentere forløbet, bl.a. med de studerendes løbende evaluering
vores dagbog
video af især rollespil
2. at skabe et forløb, som kan gentages af andre og som kan implementeres i uddannelsen
3. hvis de studerende får en dybere forståelse af , hvordan de kan hjælpe selvmordstruede mennesker i deres arbejde som pædagoger
4. dokumentation af de studerendes øgede forståelse af de involverede fag sundheds fag og pædagogik i en tværfaglig sammenhæng
5. dokumentation af en øget forståelse af, hvordan man kan lave et udviklingsprojekt
6. dokumentation af de studerendes øgede åbenhed og selvforståelse i forhold til emnet selvmord
7. personlig udvikling og et positivt samarbejde mellem både de to lærere og mellem lærere og studerende

Succes kriterier.

En vurdering af, hvordan og hvorvidt vi har levet op til vores succes kriterier for projektet:

1. At kunne dokumentere forløbet.

De studerende har som start på forløbet beskrevet deres egne mål med selvmordsprojektet. De har desuden lavet løbende evalueringer af de forskellige undervisningsmoduler samt en større slutevaluering

Vi har som lærere desuden skrevet dagbog og har på den måde også fået "stemningen" på holdet med i nogle af forløbene.

Vi har ikke megen dokumentation i form af videoptagelser. Dels var der stor modstand mod rollespil, dels mod at blive videooptaget. Vi har 10 min. optagelse af ét rollespil (2 studerende) samt 60 min. optagelse af oplæg af Rasmus Meelby.

2. At skabe et forløb, som kan gentages af andre og som kan implementeres i uddannelsen.

Hele forløbet er velbeskrevet og for så vidt muligt at gennemføre for andre, som har en lignende indsigt på de områder, vi har arbejdet med. Forløbet kan implementeres i uddannelsen, men det er en skemateknisk ledelsesopgave, hvornår det kan lade sig gøre. Rent fagligt mener vi, at det skal ligge i slutningen af uddannelsen, da det er en fordel, at de studerende allerede har lært noget om bl.a. kriseteori i psykologi.

Vi mener, at det er vigtigt, at vi får mulighed for at gennemføre endnu et forløb, før dette succes kriterium kan vurderes.

3. Hvis de studerende får en dybere forståelse af, hvordan de kan hjælpe selvmordstruede mennesker i deres arbejde som pædagoger.

Mange studerende giver udtryk for, at det har været godt at arbejde med et så tabuiseret emne som selvmord. Det har øget forståelsen for at skulle være mere åben.

Evalueringerne peger entydigt på, at de studerende selv oplever at have fået en dybere forståelse og større viden om, hvordan de kan hjælpe selvmordstruede mennesker.

4. Dokumentation af de studerendes øgede forståelse af de involverede fag sundhedsfag og pædagogik i en tværfaglig sammenhæng.

Vores spørgsmål desangående i slutevalueringen er enten ikke besvaret eller misforstået i de fleste tilfælde. Her vil vi overveje en anden formulering til næste gang. Desuden er det et spørgsmål, om det er for stor en forventning til så kort et kursus, at de studerende skal forholde sig til både det fag-faglige og det tværfaglige.

5. Dokumentation af en øget forståelse af, hvordan man laver et udviklingsprojekt.

De studerende skal være med i selve "idefasen" og til at udvikle projektet. Her blev de en del af projektet, men først, da projektet var blevet en realitet. Flere studerende giver dog udtryk for, at de var glade for gennemgangen af vores ansøgning til center for selvmordsforskning, at det gav dem en dybere forståelse for, hvad et udviklingsarbejde er for noget.

6. Dokumentation af de studerendes øgede åbenhed og selvforståelse i forhold til emnet selvmord.

Næsten alle giver udtryk for, at de vil være opmærksom på en større åbenhed i forhold til emnet

selvmord. Flere af evalueringerne giver udtryk for en ændret holdning og en større parathed til at tale om selvmord efter kurset.

Næsten alle nævner gæstelærer Rasmus Meelby, som de alle var meget glade for at høre – især hans sætning "at det er ikke det, jeg siger, men det, du føler, der gør ondt" – denne sætning bliver fremhævet, som noget, der giver de studerende mere mod til at tale og spørge.

7. Personlig udvikling og et positivt samarbejde mellem både de to lærere og mellem lærere og studerende.

At være ideskaber og medtilrettelægger af et tema som selvmordsforebyggelse er en anderledes

udfordring end at skulle forberede sig til undervisning i f.eks. sundhedsfag eller pædagogik. At kunne få lov til at beskæftige sig i et tema i 18 timer på ét semester er uvant som underviser og giver en øget mulighed for at belyse et tema fra flere vinkler.

Det har været meget udbytterigt at være to undervisere. At overvære hinandens undervisning giver øget mulighed for tværfaglige diskussioner og en øget indsigt i hinandens fagområder.

Det kræver tryghed at undervise to sammen, da der både opstår situationer, hvor vi supplerer hinanden godt og situationer, hvor vi anskuer tingene forskelligt. Begge dele er meget lærerigt, men kræver stor tryghed og respekt for hinandens arbejde.

Det har endvidere været meget udbytterigt og lærerigt, at én har kunnet koncentrere sig om at undervise, mens den anden har kunnet koncentrere sig om holdets engagement og kunnet iagttage, hvornår engagementet ændredes. Iagttage dynamikken på holdet.

Bilag 3. Slutevaluering af Udviklingsprojekt om selvmordsforebyggelse i sundhedsfag/pædagogik

1) På hvilken måde har kurset levet op til dine mål/forventninger?

2) På hvilken måde bidrog du selv til at indfri mål/forventninger?

3) Har sundhedsfag og pædagogik belyst temaet: selvmordsforebyggelse tilstrækkeligt i dette forløb?

Ja – hvordan:

Nej: hvad mangler du/hvilke fag mangler du – og til hvad:

4) Skal selvmordsforebyggelse prioriteres i pædagoguddannelsen?

Ja – nævn minimum to grunde:

Nej – hvorfor ikke:

5) Jeg synes, at praksisrelaterede kommunikationsøvelser/rollespil er en væsentlig del af dette uddannelsesforløb.

Ja – hvordan vil du arbejde med kommunikation?:

Nej – hvorfor ikke?:

6) Jeg synes, at video som dokumentationsmetode i forbindelse med ovenstående er et vigtigt medie i et forløb som dette.

Ja – hvordan vil du arbejde med video?

Nej – hvorfor ikke?

7) Jeg synes, at jeg har lært nogle "redskaber" at kende.

Ja – hvilke?:

Nej – hvorfor ikke?:

7)Jeg synes, at jeg har lært at bruge nogle redskaber.

Ja – hvilke?:

Nej – hvorfor ikke?:

8) Jeg har deltaget i hele forløbet.

Ja:

Nej:

Hvor mange timer har du været fraværende:

Hvorfor:

9)Her kan du nævne, hvad du i øvrigt synes, er væsentligt for dig:

Tak for din indsats – både med evaluering og på kursusdagene.
Mette Hind og Karen W. Jørgensen.

27.9.02

Bilag 4: Slutevaluering – sammendrag.

Ad 1)

Samtlige studerende giver udtryk for, at kurset har levet op til mål/forventninger: fået større viden om selvmord, fået mange redskaber, større åbenhed omkring et tabubelagt emne.

"Udviklingsprojektet har hjulpet mig til, hvordan jeg kan hjælpe et andet menneske i en aktuel, konkret situation".

"Jeg ser anderledes på selvmord".

"I har belyst emnet meget godt".

Ad 2)

Bidrag til selv at indfri mål/forventninger fremhæver de fleste studerende, at de har læst materialet, endvidere fremhæver nogle, at de har læst supplerende informationer fra andre bøger. Mange fremhæver, at de har været aktive i gruppearbejdet og diskussionerne, har reflekteret meget.

"Jeg har været glad for at måtte være med i projektet".

Ad 3)

Mange synes, at fagene har været en god kombination uden at de dog har formået mere konkret at pege på, hvordan fagene har bidraget til at belyse emnet.

Nogle mangler den psykologiske indfaldsvinkel, andre den samfundsfaglige indfaldsvinkel.

"Pædagogik:pædagogens rolle, sundhedsfag:sundhedsfremme."

"Materialet har virkelig været godt. Men der er sikkert noget, vi kunne lære mere om. Man kan altid blive klogere"

"Jeg mangler noget om, hvordan vi evt. i det hele taget kan undgå, at unge tænker selvmordstanker. Vi har snakket meget om, hvad vi kan gøre efter selvmordet er sket, og når tankerne er opstået, men ikke om, hvorfor disse tanker opstår."

"Derudover har vi haft en god summeøvelse i starten, som gav en god indledning."

"Vi har fået såvel nogle sundhedsfaglige som pædagogiske værktøjer med herfra".

Ad 4)

Samtlige studerende finder, at emnet er meget relevant og bør prioriteres i uddannelsen. Nogle studerende bemærker, at det kan være vanskeligt at prioritere alt, hvad der er væsentligt for en pædagogstuderende.

Ad 5)

De fleste studerende finder, at rollespil/kommunikationsøvelser ikke er væsentlige, og at arbejde med cases og diskussioner kan give det samme eller et bedre udbytte. Flere giver udtryk for frustration over, at der blev brugt tid på at diskutere rollespil eller ej.

Nogle få fremhæver, at rollespil er godt, "fordi de ting, jeg har følt, husker jeg bedst".

"Jeg blev positivt overrasket over, hvordan følelserne kommer tæt på én, og det hele virker så virkeligt".

Ad 6)

Flere synes, at video som dokumentations metode er godt, fordi "man kan lære af sine fejl", se sit kropssprog,"da det jo er det sprog, vi taler mest".

En del har ikke besvaret dette spørgsmål, og heraf de fleste, der har svaret nej under 5.

Ad 7

Samtlige studerende synes, de har lært nogle redskaber. Mange har dog svært ved at besvare konkret hvilke redskaber.

"hvad jeg skal være opmærksom på(adfærd, personlighed m.m.)".

"At man bare skal spørge. `Det er ikke mine ord, der sårer, men den andens virkelighed`"

"Ikke nogen facitliste, men tro på, at det, man gør – sin intuition er det rigtige."

"Spørg, hvis du vil have et svar".

"Som Rasmus sagde: først tage udgangspunkt i sig selv og sit forhold til selvmord – før man kan konfrontere andre med det".

"Jeg synes, de redskaber vi har lært, minder meget om "krisehjælp", som vi har haft om i psykologi. En del svarer, at kunstterapi kan være et godt redskab.

Flere har undladt at svare på, om de har lært at bruge nogle redskaber. En del har svaret, at det at være lyttende, tænke på kropssprog, at det er OK at spørge. Tage udgangspunkt i sig selv.

Enkelte skriver: "Jeg kan ikke helt konkret sige, hvad jeg har lært at bruge i praksis". "Havde håbet på nogle flere retningslinier for, hvordan man gør. Og dette mener jeg ikke, kan læres gennem rollespil."

Ad 8)

Langt de fleste har deltaget i hele forløbet. Og her skal understreges, at dette hold p.g.a. projektet har 6 undervisningstimer mere end deres parallelhold.

Enkelte har været syge, og nogle få er gået et par timer i protest mod diskussion vedr. rollespil!!

Ad 9)

"Det har været et kanonkursus, og det har været lærerigt. Det eneste minus har været vores diskussioner omkring rollespil, hvor jeg ikke følte, at I lyttede til os før allersidst i forløbet."

"At der sker en vekselvirkning mellem forskellige undervisningsformer".

"Jeg har manglet en etisk diskussion om vores personlige forhold til selvmord. Jeg synes, at man skal være bevidst om sine holdninger, da jeg tror, de betyder utrolig meget for arbejdet."

"Rasmus var alletiders. Satte mange tanker i gang".

"Eet af mine mål var at kunne give noget videre til andre, som arbejder med unge, og det har jeg allerede gjort. De har været glade for at høre/diskutere med mig. Det har helt klart været godt".

"Den første video "Det tavse råb" var god til at "virkeliggøre" hele situationen."

"Det allerbedste og mest givende var at have besøg af Rasmus, da hen meget flot fortalte om de følelser/tanker, han har gennemgået."

"Alletiders projekt I har lavet".

Bilag 5: Evaluering af tidsramme i forhold til vores program og i forhold til temaet: selvmordsforebyggelse.

I vores entusiasme for vores projekt havde vi mange ideer.

Da ansøgning om penge skulle foregå hurtigt p.g.a.deadline, viste det sig, da vi skulle til at planlægge selve undervisningen, at havde for mange ideer/tema'er til 18 timer.

Vi måtte derfor udelade nogle temaer.

Når vi anskuer temaet: selvmordsforebyggelse i den samlede pædagoguddannelse, som jo er en generalistuddannelse, der strækker sig fra vugge til grav, anser vi 18 timer som værende passende. Der vil måske være nogle studerende, der i deres forskellige projekter vil fordybe sig yderligere i selvmordsforebyggelse.

Bilag 6: Kursusbevis

KURSUSBEVIS FOREBYGGELSE AF SELVMORD

Navn:

Cpr.nr. :

har på 5. semester deltaget i et udviklingsprojekt med titlen:

Ungdom og identitet – et tværfagligt forløb med fokus på selvmordsforebyggelse

på CVU Jelling i perioden d.16-17.9.02 og d.23-24 samt 27.9.2002, i alt 18 timer.

Programmet omhandlede især:

- Oplæg om samfundsmæssige forhold som bidrager til en større sårbarhed blandt unge.
- Oplæg om sundhedsfremme og om "at bide livet i låret".
- Filmen "Det tavse råb", bl.a. om selvmordsforebyggelse.
- Foredrag ved gæstelærer, som selv har mistet sin far ved selvmord.
- Oplæg om kunstterapeutiske metoder, såvel i pædagogisk arbejde med kriseramte, som i det forebyggende pædagogiske arbejde.
- Herudover har holdet arbejdet med temaet i forskellige former for gruppearbejde og på hold diskussioner.
- Forløbet er blevet evalueret dagligt og man har også benyttet video og fotos som dokumentation.

Forsøgs- og udviklingsprojektet støttes af Center for Selvmordsforskning, Odense, som et led i regeringens folkesundhedsprogram 1999-2008, mål 17. – Uddannelse og forslag til handlingsplan til forebyggelse af selvmordsforsøg og selvmord i Danmark. Man anbefaler udarbejdelse og implementering af moduler for en obligatorisk undervisning på grunduddannelserne.

Ansvarlige for planlægning og gennemførelse af forsøgs- og udviklingsprojektet.

Dato: _____
Lektor i sundhedsfag Karen W. Jørgensen

Dato: _____
Lektor i pædagogik Mette Hind

M:\OGO-BD\Eksamen\Kursus Bevis.doc